

GAÁL ISTVÁN

Párizsi jegyzetek

– forgatási naplórészlet –

A Grand Palais bejáratánál van találkozóm Jean Michel Arnolddal, akit Michinek nevezek. Fél szemmel a bejárat felé pillantok, megjött a barátom, a bejárat kapuban dohányzó portást kérdi, hogy nem látotte egy ilyen meg ilyen fazont, kezében felvevőgéppel. Integetve közeledem. Michi a párizsi Cinémathèque munkatársa volt a legendás Langlois-csapatban, ő szervezte meg az algériai Filmtékát, manapság az Unescóban felügyeli a francia filmhagyatékot, s ő volt, aki átnyújtotta „A világ legjobb kulturális televíziója” címet Sára Sándornak és az általa vezetett Duna TV-nek.

A kocsiával megyünk, mint kiderült, a Bercy nevű külvárosba egy barátjához; ezzel a válasszal be kell érnem, mert amikor tovább kérdezősködöm, titokzatosan elhárít, „ilyet még nem láttál” közli, és elhallgat. A későbbiek őt igazolták. Régi gyárkapun hajtunk be, a portás kijön, majd bólint, és továbbenged. Begazosodott vonatsín kockakövekbe ágyazva, kissé rideg téglapületek, mint kiderült, ez az óriási kiterjedésű csarnoktömeg nem gyár volt, hanem Párizs legnagyobb bor depôt-ja. Ma már más elosztási rendszer lévén, haszontalanná váltak, kiürültek a hatalmas csarnokok, amelyekben egykor gúlába rakva sorakoztak a palackok, s a szállítást vagonok végezték, amelyeket robusztus muraközi lovak húztak. Kapunk egy vezetőt, sőt, én még külön engedélyt is, hogy mindent filmezhetek, amit csak akarok. Kíváncsian várom, mit.

Ahogy belépünk az első helyiségbe, elámulok. Mintha időgépbe ültem volna s visszarepültem volna egy évszázadot, meg még többet, egy rafináltan megvilágított csarnokrendszer tárul föl előttem, felszerelve mindazokkal a kellékekkel, amelyekkel a párizsi polgár múlatta magát a XIX. század végén. Van itt mindenfajta szerkezet, a mai nyerőgépek kevésbé dörzsölt elődei; egy fekvő téglalap alakú furnér, rajta sorban vagy öt festett emberi arc (szerecsentől turbános törökig), tátott szájuk mögött sötét lyukkal várták, hogy az ügyes (bár az esetek többségében nem ügyes) kísérletező abba rongylabdát hajítson, miután a próbálkozás feltételét a mutatványos tenyerébe leszámolta; kintorna, gépzongora zongorista bábuval, „aki” a perselybe dobott pénz csörrenése után egyszerű dallamot klimpirozott; és vagy három komplett,

működőképes körhinta. A tulajdonostól később megtudom, hogy java részét a kelet-közép-európai országokban vásárolta potom pénzért, miután fölismerte a bennük rejlő lehetőséget, és kibérelte (megvette?) ezt a területet, és mintegy reinkarnálta egy olyan kor légkörét, amelyre nosztalgiával gondolunk vissza. Fin du siècle. Bonne idée. Egyfajta múzeum, cilindres bűvészek tüntetnek el s varázsolnak elő tárgyakat vagy piros szemű tapsifüleseket az álmélkodó Nagyérdemű szeme láttára, frakkos kikiáltó mutatópálcával érinti a tüllfodrot egy valamikori híres kánkán-táncosnő ruháján – arról persze nem ejt szót, hogy mennyi fiatal lány vált nyomorékká, amikor a fináléban, miután magasra ugrott, kifeszített „spárgával” érkezett a poros padlóra.

Az egyik körhinta előtt megállok. – Beindítsuk? – kérdik előzékenyen. Örömmel bólintok, gyorsan a megfelelő nézőpontba állok, s máris indítom a gépet, nehogy lemaradjak a kezdő mozdulatról. Jampampara jam pam pam – hallatszik a jellegzetes zene, amint egy henger palástjába vert szögcsoportok (mint a képfestők nyomómintái) mozgás közben megpendítik az elébük került, különböző hosszúságú, tehát különböző rezgésszámú rézlapocskákat. És a büszke paripák felemelik mellső lábukat, míg az általuk vontatott kocsik ellenkező irányba bicsaklanak hátra. Fúj, dohog a szerkezet, tompa morajjal rója a köröket, míg elérkezik az kellő fordulatszámig, beáll az üzemmód, a zaj szövete mélyen dörög, mint egy férfikórus, s ezt a basso continuót csipkézve ütemezi egy mozgatórúd magas fekvésű metáhangja, amint kikopott perselyével a csapágyhoz ütközik.

A magasra rakott választó-közfalak nyílásaiban olykor megjelenik Nosferatu, villogó szemfogainak hosszát csak karmai múlják felül, s ha nem okozott elég rémületet, szégyenkezve eltűnik, hogy egy igazi csontváznak adjon helyet, hadd riogassa az a publikumot. Grand Guignol? Hát persze, szerves része volt az is a kornak. Itt belépődíj ellenében tárlatvezetés is van, mi kivételesen magunk vagyunk. A vezető int, követjük a nyikorgó falépcsőn, Michi szándékosan megelőz, hogy eltakarja előlem a részletek fokozatos gazdagodását, hogy majd fönn, hirtelen megfordulván

élvezhesse arcomon a bűvölet hatását, amelyet a teljes látvány rám zúdulása okoz. El is éri a célját.

A felgyújtott reflektorok többsége szemből világítja meg a teret, s így plasztikus tömböket farag a tárgyakból, esetünkben lovakból. Mintha Xerxész vagy Nagy Sándor lovasságának hadrendbe sorakozó, elképesztő mennyiségű egységei állnának sorfalat vezérük előtt. Ezek mind generációkat cipeltek körbe-körbe a hátukon, s most itt állnak leszerelve padozatukról olyan mozdulatba merevedve, amit a körforgás kényszerhajtása kijelölt számukra. Valóban szürreális látvány. Mint Malaparte *Kaputt* című kötetében a Ladoga-tó jégpáncéljába rögzült lovak százai. Azt hiszem, kevés spektakuláris hatás vetekszik azzal, amikor a mozgást tömegével látjuk megmerevíteni, hiszen emberi igényünk éppen a mozgás, amelynek képi rögzítése évezredek vágyunk volt, de csak a film oldotta meg a feladatot. A tömeg mozdulatlansága lenyűgöző, ám félelmetes is. A kínai császár agyagból formált hadserege is ilyen, bármennyire is egyénített az arcuk, mégsem lehet borzongás nélkül üveges szempárjukba nézni. Egy ló szeme sokkal lenyűgözőbb. Titokzatosabb. Egy paripa itt van mellettem. Szemben a fény irányával. Bizonyára Sándor lova, Bukefalosz, aki nem bírta elviselni a saját árnyékát. Önkéntelenül meg-simogatom, s mélyen a szemébe nézek, lentől hallik a zene, még az ostorcsapódás hangja is a manézsóból, ahol nála kevésbé szerencsés testvérei körbeügetnek, hátukon műlovarnókkal, húz föl a sikló a Sacré Cœurhoz, átsétálok a „butte”-re, forog a Moulin de la Galette szélvitorlája, a zene kánkánra vált, az Ambassadorból kilép Aristide Bruant hosszú, téglaszínű sáljával, bárgyú kuplét énekelve, La Goulu sámlira ül nyögve, hogy visszeres lábát befáslizhassa, partnere a „Csont nélküli” Valentino... hiszen pirkad már, vége a táncnak. Lassul a körhinta, meg a lovak kontúrjának hullámvonala. Ahogy kihajtok a kapun, önkéntelenül visszanézek. Az egyik ablak függönye meglebben, egy szakállas férfi mintha búcsút intene. Bizonyára ő az, Toulouse-Lautrec. Mozdul a karom, visszaintek.

*

Mi tagadás, ma kissé elaludtam. Felrohanok a teraszra, lepillantok a vadászott motívumra, amely nem más, mint egy világító akna gúla alakú bádogteteje. Gépetem készenlétebe helyezem. Napok óta arra várok, hogy megeredjen az eső. Ez tényleg olyan, mint a vadászat. Vagy jön a vad, vagy nem. Jön. Nyomom a felvétel gombot, szaporodnak a cseppek szűrőláncdúzái, bal kezemet nyitott tenyérrel óvón a gép fölé tartom, java részét a fejem takarja. Sikerült tetten érni az állapotváltozást. Ennél csak egyszer volt nagyobb

szerencsém, 1960-ban Rómában. Akkor csak fotóztam, s egy alkalommal a Piazza del Popolón sikerült elkapni két időállapotot egy képen belül. Fialat papnövendékek kinyitott esernyőjük alatt beszélgettek, az ernyők palástja esőpöttyökkel volt fedve, de közben látszottak a száraz darabok is. Együtt az imperfectum és a presente.

A kezdődő eső lenyomata dobozban van. Fejemre húzom a csuklyát, s indulok a Luxembourg-kertbe folytatni a vadászatot. Idős nyugdíjasok sakkoznak a vaslemez tető alatt, a pétanque-játékosok fémgolyóikat morzsolgatják és kibicelnek. Amint eláll az eső, sietnek vissza a pályára. Új gyerekjátésozteret építettek tőzsomszedságába annak a kis körhintának, amelyet egy másik barátom, Jean-Loup Passek birtokol örökség jussán. Azon filmkritikusok egyike ő, akik felfedezték Európa számára (Langlois után) a fiatal, új magyar filmművészetet. Később, mivel ízlése és szemlélete nem volt összhangban néhány hazai kultúrpolitikuséval, „kikoptatták” a meghívandó filmkritikusok névsorából. Ez persze nem ejtette kétségbe, hisz a Larousse kiadónál dolgozott, s szerkesztette a filmrovatot, később pedig a Cinémathèque beaubourg-i kihelyezett részlegét vezette. Vesztesség inkább bennünket ért nélküle.

Ez a kis ringlispil egy darab kultúrtörténet. Ezt is a XIX. század végén építették, bizonyára a világkiállítás évében. Elképzelhető, hogy azóta mennyi felnőtt emlékszik vissza arra, hogy gyerekkorában ott lovalgolt a faállatok valamelyikén. Minden párizsi, sőt legtöbb francia ismeri, ha csak hallomásból is. Világhírűvé nem más tette, mint a Rodin magántitkáraként

Párizsban élő Rainer Marie Rilke *Das Karussell* (Körhinta) című költeménye. A népes állatseregletből három „világsztárt” nevesített igazán: a szarvast, a vörös oroszlánt és a fehér elefántot. A kemény szolgálat ugyancsak igénybe vette az állományt, így Jean-Loup úgy döntött, hogy helyettesíti a leghíresebbeket; mindenestre az oroszlánt és a fehér elefántot a lakásán láttam 1964-ben mint nagy becsben tartott nyugdíjasokat.

A vörös oroszlán...

Ma már zajtalan villanymotorok forgatják ezeket az alkotmányokat, de a kezdetekben mindegyiket, mindenhol emberi erővel hozták és tartották mozgásban. Gyerekkoromban nagy szenzáció volt, ha megjöttek a cirkuszosok a falumba, Pásztóra. Lóvontatta stráfkocsikon hozták a szerelvényeket, a zárt lakókocsik előtt. Mindig a Csillag téren ütöttek tanyát. Egy nap alatt állt a sátor, az átfordulás meg a gyerek hajóhinta, a körhinta. Mozdó állatkertet is hoztak – éjszákánként oroszlánbögést hurcolt a szél a Zagyva völgyében, amit eladdig csak a Metro Goldwin-embléma révén ismertünk, a kutyák még onnan se, mégis kusoltak, mert tudták, hogy megjött a király. A körhintás összeverbuvált belőlünk, báméskodó meztlábás gyerekekből vagy tízet. Hús alkalommal kellett a tolóerőnket szolgáltatni: a kúposan ácsolt szerkezet küllői közé állva, a középponthoz közel, lábunkat a deszkatrepninek feszítve toltuk az előttünk lévő gerendát. Csengőhangra indultunk, arra is álltunk meg. Mint az egyiptomi fellah szamara, amelynek rúdja végére egy csomó abrakot kötöznek, mire az éhes állat igyekszik elérni, húzza a rudat körbe-körbe, emelvén a vízmerítő kanalakat. Annyi különbséggel, hogy a mi „abrakunk” elérhető volt, be lehetett váltani. Végigmehettünk például a vadállatok egymással szemben lévő ketrecci között a folyosón. Ennek szaga volt. Nem is akármilyen. Ha viszont az oroszlán reszelős torokhangját

hallatva rázta a sörényét, akkor az ember, ha nem látta a tulajdonos, halálmegvető bátorsággal visszavicsorgott. A kölcsönös kihívás után az éjszakai álom természetesen csak harcról szólhatott. Ez olykor kínos perceket is okozott ébredés után, mert a csukott ajtón át is érthetően hallatszott, amint Édesanyám közölte Édesapámmal: Te Pista! Ez a kölyök bepisilt. A másik fizetség az volt, hogy mehettünk egy kört a hintán valamelyik ló hátán. Ez volt az igazi mulatság! Csöpp araszolás a bennünk kotló vágy felé, hogy János vitéz vagy a mesebeli királyfi lehessünk. Egy pillanatra megsuhintott bennünket az az érzés, amit Rilke oly gyönyörűen fogalmazott meg a már említett versében. És így az is érthető, hogy valahányszor Párizsban voltam, mindig elzarándokoltam a kis körhintához.

*

Alig ülök le a megálló padjára, jön a busz. Még sötét van, minden kékes és halványszürke meg krémfehér. A Place de la Concorde sarkán leszálllok. Ezen a lépcsőn kapaszkodtam föl a Jeu de Pommes apró palotájába 1960 telén, akkor még itt voltak az impresszionisták. A Tuillériák kertjének a Louvre-től az Étoilon át a La Défense felé vezető tengelyén, pont a kertkapu előtt áll az óriáskerék. Elődjét ugyancsak a

...és a fehér elefánt

XIX. század végén szerelték össze, s 1936-ban bontották le. Körbejárom az óriási alkotmányt, kiválasztom a szemszöveget. Sietnem kell (mikor nem?), hogy a képi szekvenciákat azonos fényben, tehát színben tartsam. Elkészítem a beállításokat, s felszállok a buszra, amely a meder jobb oldalán halad (nem a quai-n). Befordulunk a Pont Neufról, szépen vonul a túlsó part. Feltűnik a Place St. Michel, majd a csöppnyi beszorult utca, a Halászó Macska utcája. A Rue St. Jacques-nál leszálok, a néptelen belváros gazdag képi világgal lep meg. Elered az eső. Ez kell nekem! Mindjárt más lesz a fenomén, vagyis más lesz a látvány. Mint egy lopakodó katona, fedezékből fedezékbe futok, s ha jó a kép, máris rögzítem. Olykor hosszabb kényszerszünetet tartok, úgy megered. Eszembe jut, hogy a dokumentumok szerint a nyaktiló először a Concorde tér másik sarkán volt, később ott, ahol ma az óriáskerék áll. Fontos szerkezeti elem! Átmegek a szigetre. Vagy helyesebben Lutèce-re, a bárkára. Mely „hánykolódik, de el nem merül”. Szemben állok a Miasszonyunk templommal, Pantagruelet már lekaszálódott, de lent, körülöttem még nedves az aszfalt. Átmegek a Marais-ra, lehetséges, hogy valahol itt állt egykoron Berry herceg egyik kastélya, amelynek az ablakából Párizst festegették a Limbourg testvérek? Haza indulok. A folyón átkelve messziről felvillan az óriáskerék körcikke. S ekkor bekattan a filmem szerkezetének vonala. A két vízszintes meg a függőleges kerék. A Place St. Sulpice-en leszálok a buszról, s az első készülékről hívom Jean-Loup-t. Micsoda szerencse, otthon van. Rue Gozlin, lihegve kapaszkodom fel

a lépcsőn. – Megengeded, hogy ezt a két állatot a körhintáról...? – kérdem a levegőt kapkodva.

Egy kis asztalra cipeljük az oroszlánt meg a fehér elefántot. Sok lehetőségem nincsen „művészkedni” a fényvel, de nincs is szükségem tiszta kontúrookra. Elképzelem egyre tisztábban körvonalazódik, hogy a gyermekek körhintájának forgásába be-betüntettem e két csodaállatot. Így ez a ringlispil az első „felnőtt” vízszintes ismétlése lesz (és reményeim szerint ugyanúgy szerepel majd, mint egy zenei ismétlés). Valahol az aranymetszés táján pedig függőlegesen a sorskerék forog, amelynek kosarában ott utazunk különbség nélkül valahányan.

S a gyerekek körforgása alatt hallani a költeményt:

*A tető forgó árnyéka körül
futkároz a tarka lóállomány,
az a világ, mely soká tétován
ögyeleg még, mielőtt elmerül.*

*Bár némelyik kocsit húz, csupa láng
a sörényük, és lobog a szemük;
egy bösz, piros oroszlán fut velük
és időnkint egy fehér elefánt.*

*Sőt egy szarvas is, erdők ura; csak
most nyerget hord és óvó szíjjai
egy rácsatolt kék kislányt tartanak.*

*S az oroszlánon egy fehér fiú
nyargal, izgatott, fekete hős gyanánt,
míg az oroszlán bögg és szája fű.*

És időnkint egy fehér elefánt

*És lovaikon vágatnak előttünk,
s közöttük lányok, világos ruhában,
már-már túlnagyok; s a kör mámorában,
átnéznek rajtunk, föl és el felettünk –*

És időnkint egy fehér elefánt

*S az egész fut és kergeti a végét,
kering, forog s nincs célja. Mint szalag
nyúlik egy-egy folt, piros, szürke, mélykék,
s profil, mely kezdődött és elszaladt.
S néha egy mosoly, játék üdve, békét
s álmod sugárzó: tőle boldog és szép
ez az egész, hajszás, vak forgatag.*

(Szabó Lőrinc fordítása)